

Троє товаришів

Олександр Мінович

Восени Толік, Славик та Любка пішли у перший клас. Дівчина в коричневому платтячку, з чорним фартушком, а хлопці просто в чистій одежі. Шкільної форми їм не купили.

В класі тільки троє. Село маленьке – дітей для першого класу більше не було. Тепер їм трьом належало бути в одній компанії цілих десять років.

Зі школи поверталися додому разом – жили на одному кутку села. Вчителька сказала, що тепер вони одна сім'я. Хлопці вперше держали компанію з дівчиною. До цього вони майже не спілкувалися, хоча щодня бачили одне одного.

Любка грала з дівчатами в "класики", стрибала через скакалку, пасла гусей на вигоні, а хлопці ганяли поміж хатами, стріляючи з дерев'яних пістолетів, жмурилися або кидали в землю ножика. Вони вже вміли сидіти верхи на конях. Дівчат до таких серйозних занять не допускали. Та вони і самі не дуже цього хотіли.

Любка була акуратною, прилежною. Все, що задавали в школі, робила старанно. Шкільна наука їй давалася легко.

А хлопці до того не дуже тяглися. Довго не могли звикнути до шкільної парти, необхідності сидіти за нею, наче вони пам'ятники, а не люди. Їм треба було сто разів на хвилину повернутися в різні боки. З уроками в них не виходило. Букви не давалися ні писати, ні читати. Чорнильні плями не сходили з рук, зошитів, книжок і навіть з обличчя.

Зате на перервах вони відводили душу, граючи зі старшими класами у футбол. За кожен гол сперечалися до хрипоті та бійки. Одна сторона вимагала "пеналю" у ворота суперників за підніжку або руку. Інша кричала, що підніжки не було. Хлопці прибігали в клас розчервонілими й довго не могли вгамуватися.

А Любка чемно, аби не забруднити одяг, знову грала в класики, на урок заходила загодя до дзвінка.

Толіка спочатку посадили зі Славиком. Проте довго вони разом не просиділи. Чубилися, штурхалися, билися. Тягли за косу Любку, яка сиділа перед ними. Часто в бій у хлопців йшли чорнильниці, що були вмонтовані в парти – невиливайками називалися. Чорнило з них не виливалося, як не крути, але якщо добре захотіти, то виллється. Однокласнику на штани, портфель, на руки, чи на парту.

За декілька днів зелено пофарбована парта посиніла, книжки у хлопців покрилися синіми плямами. Зошити стали подерті, мов їх ножем порізали. Коли пишеш пером та ще й з невмінням – сильно натискаєш. А якщо в цей час тебе сусід штовхає збоку у виставлений лікоть – перо дере папір у зошиті навпіл.

Хлопці виривають зіпсовані сторінки, але за мить все повторюється. Ніхто здаватися не хоче.

Довго стоять у кутку біля вибіленої глиною грубки. Та результатів це не дає.

Покарані школярі вимазують обличчя глиною й дражнять один одного висолопленим язиком, побіленим носом і щоками.

Прийшлося по черзі садити їх біля Любки. По черзі, бо з дівчиною сидіти ніхто не хоче. Не хлопчівське це діло – з дівчатами водитися.

Вчителька Валентина Василівна змушена садити Любку то до одного, то до другого. До того, хто більше провиниться й набешкетує.

Проте, коли в шкільному саду облетіло з кленів листя і закрило землю жовто-червоно-зеленим килимом, ганяли на малих перервах по цьому веселому шурхоту всі троє разом. Різнобарвна радість обсипати листям одне одного знову єднала їх.

А тут ще й дівчині знайшли застосування... На футбольному полі під час гри на великій перерві давно треба було, щоб хтось грав роль арбітра. Як так вийшло – ніхто не знає. Але дівчина стала суддею в безкінечних гарячих суперечках з приводу підніжок, пенальті та чи потрапив м'яч у ворота з двох довгих палок, а чи пролетів поза ними.

Коли одного разу почалася бійка-сварка – гол чи не гол – котрийсь із хлопців запропонував звернутися до Любки:

– Гляньте! Гляньте!.. Любка все бачила... Он вона стоїть за воротами... Давайте так: як вона скаже, так і буде!

– Згода! Хай судить! Шоб тільки не підсуджувала.

Любу навіть не спитали, чи хоче... Куди ж вона дінеться?

Однак іншого виходу не було, бо не гра, а одні суперечки.

Дівчина сказала, що м'яч поцілів у ворота.

– Дурепа ти! – кричав по дорозі до класу Толік. – Як можна було судити проти своїх?.. Проти нас... Хто так судить?

– Та я ж бачила – м'яч влетів між палками... Я хіба винувата, що він попав прямо у ворота? – наївно виправдовувалася Любка.

– Все рівно дурепа. Сказано тобі – судити треба за своїх. За наш клас, а не за чужих.

Хлопці сердилися на дівчину, обзивали її всяко. Але кожного разу знову наказували стояти за воротами й дивитися за грою. А потім виносити вирок у футбольних баталіях, бо це поклало край суперечкам, які надовго зупиняли гру.

Хоч майже завжди Любка була в когось неправою, сліпою куркою та тою ж дурепою, але вигода від її суддівства була очевидною.

З того часу хлопці зрозуміли, що дівчину можна використовувати в своїх цілях. І що вона не відмовить.

Через три роки трійця перейшла в четвертий клас, почали ходити у сусіднє село до школи. Стало багато учнів у класі.

Наші не загубилися серед них. Сиділи разом. Любка знову попереду, а Толік зі Славіком відразу позаду неї – на останній парті.

Уроки стали складнішими... Пішли важкі вправи, задачки, формули... Дівчина держалася й далі відмінницею, а хлопці старалися, якби тільки не пасти задніх.

– Любка, дай списати! – кожного дня просили у дівчини.

Списували "домашку", контрольні, підглядали, як писати слова в диктанті.

Любка приходила в школу зарання, щоб сусіди-односельці могли передерти у свої зошити задані уроки.

Дівчина стала для них паличкою-виручалочкою. У неї в портфелі завжди була зайва ручка, олівець, гумка, чистий галстук на піонерську лінійку, а потім і комсомольський значок, без якого не можна на всілякі зібрання комсомолії. Якщо хтось з хлопців забуде або загубить.

Любка ділилася яблуком, бутербродом, пряниками, які Толік зі Славіком проковтували або згризали миттево, коли голодніли, наганявшись м'яча. Інколи на уроках допомагала хлопцям заробляти легкі оцінки. Це, коли можна було з місця коротко відповідати на питання вчителя. Яка, наприклад, столиця Куби або Монголії, яка формула солі чи кислоти, де переміг Наполеон чи Кутузов. Дівчина шепотіла швидко підказку хлопцям, а ті тягнули руки вгору й відповідали.

Потім, маючи оцінку, могли спокійно пересиджувати урок, знаючи, що черга відповідати ще не скоро до них дійде. Іншим теж треба були оцінки.

Поволі Славік почав здавати у навчанні... Перестав зовсім заглядати в книжку... Його життям у школі став м'яч і турнік. Міг три рази з п'яти підходів попасти м'ячем в "дев'ятку" воріт, підтягнутися разів з п'ятдесят на турніку. Накачав на спортмайданчику добрі м'язи й залюбки вступав у кожну бійку. Навіть зі старшими... Від почуття своєї сили та сміливості сильно знахабнів. Став задиркуватим... Тихенько смалив у туалеті цигарки.

У восьмому класі пробував дешеве вино й самогон. Голосно похвалявся перед ровесниками, скільки вчора випив, які кури класні кубинські цигарки "Партагас".

В дев'ятому у нього завелася старша на рік дівчина з гарними, довгими ногами, якою теж хвалився. Розповідав всілякі небилиці про свої "геройства" з нею.

Мова Славіка стала своєрідною. Перемішана нецензурщиною.

- Ти чо, чувак, міні тут заливаєш?... Шо морда кірпіча просить? - любив питати він за будь-яких обставин - показати свою зверхність та дорослість.

Толік навчання тягнув. За прикладом старшого брата, який працював в райкомі комсомолу, він думав уже про майбутню кар'єру. Старався проявити себе свідомим піонером і комсомольцем. Очолював загони, організації. Виступав на зборах... Засвоїв комсомольсько-партійну лексику... Слова: "комсомольські ідеали", "піонерська гордість", "ми творці комуністичного майбутнього", "в житті піонера є завжди місце для подвигу", "комсомол - надійний помічник партії", не спадали з його вуст...

Збирав вирізки з газет про доблесні подвиги піонерів-комсомольців. Клеїв ці вирізки в агітаційних куточках.

Писав замітки в стінгазету, де чехвостив двійчників і порушників дисципліни. Нещадно вказував, що таким немає місця в соціалістичному житті.

Прочитавши в газеті "Піонерська правда" про почин московських піонерів, написав послання піонерам 1992 року, які житимуть через двадцять років. На думку Толіка тим, які будуть мати щастя дочекатися комунізму.

"Ми знаємо, що у вас, піонери майбутнього, немає багатих та бідних, а всі рівні. Соціалізм і комунізм перемогли у всьому світі. Ви вільно літаєте в космос, пересуваєтесь зі швидкістю звуку, їсте безплатно будь-яку їжу, відвідуєте безплатно кінотеатри, маєте змогу не працювати фізично, а тільки творити в ім'я комунізму" – ці пафосні слова були одноголосно схвалені на піонерській лінійці. Під бурхливі оплески послання поклали в капсулу й замурували у стіні школи з суворим застереженням відкрити тільки в 1992 році.

Коли Союз розвалився, десь якраз через двадцять років, капсулу дістали п'яниці-роботяги. Довго реготіли з колишніх піонерів... Мідну капсулу здали на металобрухт і купили за неї пляшку горілки. Як налили по третій, хтось запропонував тост: "Ну, ще за піонерів! Добре діло зробили!"

На сільських вечірках та весіллях хлопці запрошували дівчат. Танцювали з ними в парі, держачись за боки витягнутими руками. Любку ніхто не запрошував. Вона чомусь зовсім не виросла. Була геть маленька, мов першачка.

Негарна, тиха, худюща, трохи згорблена – забивалась у куток між дівчатами й заздрісно дивилася, як розбирають хлопці її подруг. Дівчата тягнули Любу силоміць, проте свого не добивалися. Вона не могла себе пересилити, аби вийти на люди.

Тут ніхто не зважав, що на уроках вона завжди була першою й кращою.

Розумна дівчина на цих танцях дійшла до невтішного висновку: подружнє життя їй не світить, пари навряд чи вдасться знайти.

Троє односельців ще йшли разом по життю. Разом щодня в школу й зі школи, разом на уроках. Здається, що тільки спали окремо.

Котрийсь із їхніх однокласників прочитав у Ремарка "Троє товаришів". В школі, після цього, їх стали так і називати.

Вони були дітьми свого часу. Вступали разом до піонерів і комсомолу, бо так всі робили. Ходили з класом в походи, спали поряд у брезентових наметах на ялинових гілках, їздили на змагання, олімпіади, отримували добрі й погані оцінки, хвилювались на екзаменах, з великою радістю розпускалися на канікули, щось непотрібне й потрібне носили-складали на комуністичних суботниках, збирали металобрухт, макулатуру.

Та раптом задзвенів останній дзвоник...

Школа закінчилася...

Доля розкидала нерозлучну трійцю по різних місцях...

Любка пробувала поступати в педінститут, але провалилася. Ніби й все знала "на зубок". Була впевнена в собі. Та питання в екзаменаційному білеті попалося не зі шкільної програми. Такого вона не вчила. І не думала про таке... На її погляд, це було несправедливо.

Інші вступники якимось чудесним чином ці питання знали...

А ще чула, як відповідали на вступних екзаменах ті, що поступили. Оцінила б їхні знання на маленьку "трієчку", а вони ж отримали бажане "п'ять". Ці "п'ятірочники", не боячись нікого, користувалися заготовленими підказками-"шпорами", а то й

підручниками.

Любка з таким раніше не стикалася. Їй було боляче й неприємно від усього побаченого.

Повернувшись додому, вирішила більше ніколи не мати справи ні з інститутами, ні з їхніми шахрайськими екзаменами. Переживала... Довго не виходила з дому... Сховалася в собі, немов черепашка... Але ще більше, ніж невдале поступання до інституту, давило на дівчину, що Толік і Славик від'їхали з села. З цим від'їздом Любка відчувала якусь порожнечу, ніби щось пропало цінне... Без якого не можна жити.

Вона відкидала думку, що хлопці стали для неї такими дорогими. Навіть слова такого - "дорогими" не могла дозволити в мислях. Таке соромило її... Адже між ними нічого не було. Тільки проста шкільна дружба.

Багато ж, хто дружить в школі, потім безболісно розстається.

Однак згодом, наче колись на уроці математики, все розклала по поличках, проаналізувала й дійшла висновку, що хлопці - це було її все. Що вони за десять років стали невід'ємною частиною її самої.

Час робить своє...

Дівчина оговталася від потрясінь, стала працювати в бібліотеці. Якраз єдина в селі бібліотекарка пішла на пенсію.

Поміж запилених книжок до Любки повернувся душевний комфорт. Тут вона весь час спілкувалася з дітьми, які приходили робити уроки з літератури та історії, з пенсіонерами-інтелектуалами, що полюбили засиджуватися в неї й вести розмови про високі матерії. Сама стала багато читати і проживати разом з книжковими героями їхнє життя.

Хлопці тепер появлялися в селі дуже рідко. На день-два і знову в свої міста, де вчилися. Любка їх майже не бачила. Бувало, що на ходу перекинуться кількома словами, немов чужі і знову пропадуть на довгий, невизначений час.

Славик поступив у професійно-технічне училище - ПТУ. Через рік пішов в армію. Звідти, від скуки, поки був новобранцем, написав Любці два-три листи, в яких були одні питання: хто з наших де і з ким? Потім писати перестав... Любка час від часу відправляла йому листи, але відповіді не отримала. Згодом і вона перестала писати.

Якось дізналася від батьків Славіка, що попав він у дисбат. Побив когось сильно.

Дівчина розпитала в офіцера-відставника, читача, що то воно таке, той дисбат.

Розповів, що тюрма для солдат. Наговорив такого жахіття про цю тюрму - Любка три ночі спати не могла.

Подумавши трохи, вирішила, що такого в радянській армії бути не може і що відставник над нею насміявся, аби настрахати. А той побачив, яке сильне враження справив на дівчину, то дав задній хід і сам. Сказав, ніби все видумав. Ще й інших чоловіків підговорив, аби дівчині нічого не розповідали - не зробила б чогось із собою.

Толік з допомогою брата поступив у столичний університет. На юрфак. Більше звісток від нього не надходило ніяких.

Настали дев'яності роки... Кому бідні й страшні, а кому безшабашні та веселі.

Славіку були якраз веселими... Прийшов його час... Загартоване в бійках і дисбатах тіло та накачані ще в школі м'язи, дали йому дорогу в нове життя.

Став ходити в малинових, зелених піджаках, їздити на іномарках. Носив товстий золотий ланцюг на шиї, перстень-печатку на руці.

Аби все це мати, зробився рекетиром і бандитом. Охороняв шахраїв-наперсточників, збирав данину на Варшавській трасі з тих, хто гнав машини з Польщі чи Німеччини, рекетирував торговців на Луцькому ринку, "кришував" кіоски й кафешки.

Коли приїжджав у село, то ніби землі під собою не чув, так возносився. Хазяїном себе почував... Щедрою рукою роздавав наліво й направо жвачки, дорогі цигарки. Любці присунув у бібліотеку японський магнітофон, який коштував напевне з десять її зарплат.

- На!.. Знай наших!.. Знай мою добрість!.. А то сидиш тут тіпа між книжками, немов сіра миша й світу не бачиш. Слухай кльову музику!.. Я тобі тут тіпа шансон записав... Дух, значить, тіпа, піднімає.

Дівчина довго відмовлялася від дорогого подарунку, але Славик відмови не приймав.

- У нас, чесних пацанов, так тіпа не паложено - подарки забирають. Дал - бері, а бьют - бегі! - повчально сказав Любці й сановито пішов з бібліотеки.

Дівчина не знала, що його робити, з тим магнітофоном. Добре, "продвинуті" дівчата-старшокласниці надумили записати улюблену музику й слухати в своє задоволення. А ще позичала ту японську штуку всім, хто просив.

Після закінчення університету Толік став прокурором. Дуже швидко просунувся кар'єрними сходами.

Спочатку він старався все робити так, як вчили в університеті. Стояв на сторожі закону. Карав злочинців, захищав потерпілих.

Проте тривало так не довго... Він і сам не помітив, як швидко змінив свої принципи на зворотні. Почав відпускати, виправдовувати злочинців, нічим не допомагав постраждалим.

Толік став використовувати прокуратуру, немов своє господарство. Діяв за відомим радянським правилом: хто де робить, там і краде, звідси й несе.

Він крав закон... Привласнював його, як тільки хотів.

Інколи Толік міг ще бути дуже принциповим. Але тільки тоді, коли порушник не мав грошей, високого становища або зв'язків.

Він, як і раніше, любив виголошувати пафосні промови. Про те, як неухильно й суворо треба дотримуватись букви закону.

Але сам його порушував кожен день та кожен час.

Брав хабарі, вчиняв різні корупційні дії, фальсифікував справи, закривав очі на безчинства міліції, експертів, суддів. Їздив на крадених машинах, їв-пив за чужий рахунок, користувався послугами кримінального світу.

Він не вважав себе порушником закону, бо закон йому належав. Адже сам

вирішував, коли треба карати за порушення, а коли ні. І ніколи навіть не задумувався, що не має права карати когось, коли сам є таким великим порушником. Свої дії він і в думці ніколи не оцінював із позиції закону.

Толік обважнів, зачерствів. Влада над людьми зробила його пихатим, жорстоким. Він не мав жалю-співчуття, не хотів бачити чужої біди й горя. Гординя відірвала його від землі.

Колишній сільський хлопець, а теперішній прокурор запанів і дуже збагатився. Мав дорогі машини, квартири, землю, величезний заміський будинок. Їздив по багатих зарубіжних курортах, носив дорогоцінні речі.

Проте в цьому житті все рано чи пізно закінчується, і після всякого великого задоволення настає похмілля-розплата.

Молода жінка, на якій втретє одружився Толік, уже в літньому віці, неочікувано покинула його та забрала собі всі статки. Бо були ці статки записані на неї. Толік ховав своє незаконне збагачення.

Чергова зміна влади викинула його з роботи. Чоловік почав важко хворіти. У нього знайшли рак та цукровий діабет. Розрекламовані високооплачувані лікарі швидко витягнули залишки грошей. Коли кишені стали порожніми, Толік подався в рідне село, до сестри, яка стала його доглядати.

Його здоров'я незабаром не давало й з хати самому вийти.

Колишня сім'я та друзі про нього забули. А тут ще й невдовзі померла сестра. Залишився один-однісінький зі своїми болячками і немічністю.

Славик повернувся в село через декілька років після Толіка. Не по своїй волі. Теж доля заставила.

Разом з такими ж, як і він рекетирами, засік на кордоні з Польщею "клієнта".

Здавалося, простого чоловічугу, який не буде вказувати спротиву та сплатить покірно данину за те, що гонить машину по Славіковій землі. Сплатить так, як сплачували майже всі, хто займався перегонюванням машин. Згряя рекетирів очікувала знову отримати гарний дармовий куш.

Але не все так сталося, як гадалося... Чоловік той виявився міцним горішком... Пропозицію заплатити проігнорував. А на "варшавці" захотів відірватися від погоні. Його два рази підрізав Славик на своїй машині, але той вдало маневрував-вислизав від нападників. Вмикав велику швидкість і летів, мов скажений подалі від переслідувачів.

Коли стало темніти та спустився густий туман, їхати швидко було смертельно небезпечно. Будь-яка ямка чи інша перешкода могли відправити і нападників, і їхню жертву прямо до пекла або до раю.

Проте видно тому чоловічугу не було вибору, або він від страху втратив геть свій розум. Бо швидкості не скидав... Славик з друзями вперлися теж... Їх охопив запал азарту, немов вовків, що гонять здобич. Вони теж забули про небезпеку... Не бачили нічого крім червоного світла фар переднього автомобіля.

За Маневичами Славик на мить розслабився і втратив контроль над машиною. Вона вилетіла в кювет. Перевернулася декілька разів у повітрі та загорілася.

Як Славіку вдалося вижити в цій страшній аварії, він не пам'ятав. Відбулось якесь справжнє чудо.

Прийшов у себе в лікарні... Там дізнався, що всі дружки пішли нарешті відповідати за свої безчинства на той світ. А він залишився неходячим, майже незрячим калікою.

Повалюючись по лікарнях, хлопець не мав іншого виходу, як їхати додому. До старої матері. Більше нікому він не був потрібен.

Спочатку "братани" провідували Славіка. Привозили харчі, гроші. Клялися, що ніколи не забудуть.

Та клятві тій, виявилось, не було жодної ціни.

Гроші Славик швидко спустив у пиятиках з новими сільськими друзками. Згодом померла його мати, грошей не стало, нові дружки кудись поділися. Залишився він один-однісінький зі своєю неміччю та болячками, як і Толік.

Любка не зогляділася, коли стала опікуватися колишніми однокласниками. Кожного дня після роботи сідала на велосипед і їхала обслуговувати по черзі Толіка й Славіка.

Вона прала, прибирала, варила їм їсти. Доглядала, наче малих дітей.

- Дурепа ти, Любко, - казали на селі. - Навіщо тобі здалися тих двоє калік-пройдисвітів. Ніхто ж тобі й не подякує за піклування.

Дівчина не зважала на таку мову. Вона знову відчула, що поряд з нею дві рідні душі, хоча може й дуже грішні. Вона знову відчула - їх знову троє. Товаришів. Хоч і по нещастю тепер.

Одного разу в запиленій книжці Любка прочитала, що жити тільки ради однієї себе - пуста й марна справа. Справжній смисл життя - це жити для інших.

Ці слова дуже зігріли, укріпили Любу в новій справі її життя.

Вона знову могла підказувати, радити, годувати, допомагати, немов у далекі шкільні часи.